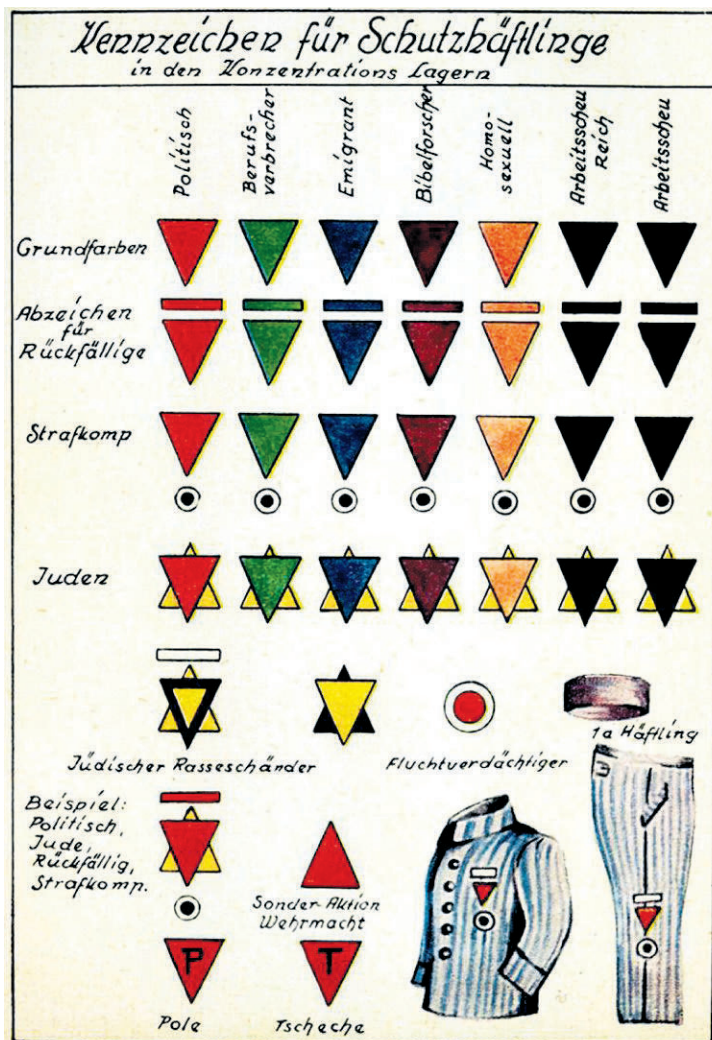

Filmskapere velger ofte fangeklær som tydelig signaliserer fange-statusen, uavhengig av om det er historisk korrekt, og stripene er fortsatt det mest ikoniske uttrykket for fangenskap. Her fra filmen *O brother, where art thou?* FOTO: FRA FILMEN

Nazistene utviklet et sinnrikt merkesystem til uniformene for å sortere sine fanger. Vertikale kategorier forteller om fangen er politisk, kriminell (yrkesforbryter), emigrant, Jehovas vitne (såkalt bibelstudent), homoseksuell, «arbeidsky tysker» eller «arbeidssky av annen nasjonalitet». Horisontale kategorier forteller blant annet hvorvidt fangen er gjenganger, jøde eller en person som har forbrutt seg mot raselovgivning gjennom sine seksuelle forbindelser.

ILLUSTRASJON: UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

På film har de striper. På Guantánamo oransje kjeledresser.
Fangeklærnes historie viser ydmykelsens skreddersøm.

Fanget i striper og dårlig stoff

KJERSTI NIPEN

En gang var fengsler fulle av folk kledd i filler – om de var så heldige å ha såpass. Noen fanger var helt nakne, ute av stand til å skaffe seg nødvendig påkledding fra venner eller familie på utsiden.

Reformer. Mange steder i verden, spesielt i utviklingsland, er det fortsatt slik. Men for innsatte i vestlige fengsler startet kampen for en mer velkledd fangetilværelse på slutten av 1700-tallet. I USA, Europa og Australia kom reformer for å bedre forholdene for fanger, og ved inngangen til 1800-tallet fikk fanger gradvis tildelt andre klær enn tøyte de selv kom inn i fengselet med. Utgangspunktet var nobelt, et ønske om å rehabilitere de skakkjorte. Mer verdige forhold i fengslene, inkludert hele og rene klær, skulle gi grunnlag for å sende forbedrede mennesker ut av fengslene igjen:

– Man skulle hjelpe fangene å se hvordan de kunne bli bedre mennesker, sier Juliet Ash.

Straff og rehabilitering. Hun er motehistoriker og -teoretiker

ved Royal College of Art i London. Mens hennes fagfeller ivrig har tråklet seg gjennom houte couturens historie, oppdaget Ash at ingen har viet hverdagsklærne bak murene den minste interesse. I den nye bok *Dress behind bars* viser hun hvordan det velmente utgangspunktet for uniformeringen raskt ble erstattet av iver etter å ydmyke gjennom påtvungne klær – i dårlig snitt, ubehagelig stoff og gale størrelser.

– I løpet av 1800-tallet overtok tanken om straff stadig mer i europeiske og amerikanske fengsler. Etter hvert begynte fengselsvesenet å stigmatisere fangene gjennom uniformer. De brukte klærne som straff, sier Juliet Ash.

Striper og piler. I England ble både stripete uniformer og masker foran ansiktet tatt i bruk for å kontrollere de innsatte. Noen steder ble store piler trykket på fangeklærne for å signalisere den innsattes kriminelle status. I 1915 dukket de stripete fangeklærne, det populærkulturelle ikonet for fengselsfuglen, også opp i USA. Stoffet var billig. Dessuten hadde det symbolsk kraft: De svarte og

hvite stripene var som gjengivelser av fengslets gjerder, nå som avtrykk rett på kroppen. Slik ble fanger fratatt en egen identitet, redusert til numre i rekken av stripete dresser.

– Fengselsstraff ble et puritansk korstog for å brutalisere folk. Men jo mer folk blir ydmyket, jo mindre sannsynlig er det at de bedrer sin oppførsel. Og jo mer sannsynlig er det at fortsetter med kriminalitet når de returnerer til samfunnet, mener Ash.

Nazileire. Trangen til å ydmyke fanger gjennom påkledding dempet seg utover 1900-tallet. De latterlige piltrykkene på britiske fangeuniformer forsvant tidlig i århundret. Spesielt markerte annen verdenskrig et skifte. Etter 1945 fikk verden innsyn i de nazistiske konsentrasjonsleirene, der den visuelle stempelingen av fanger gjennom symboler og fargekoder var satt i et system som ikke fristet omverdenen til etterlignelse.

Etter krigen vedtok FN en minimumsstandard for behandling av fanger. Her het det at fanger skal

behandles med respekt, og at alle fanger som ikke får bruke egne klær, skal forsynes med passende klær som ikke på noen måte er nedverdiggende eller ydmykende.

Tilbake til ydmykelsen. Så hvorfor gikk bilder av fanger i oransje, formløse kjeledresser, noen med hette over hodet, verden rundt for snart ti år siden? Guantánamo-bildene fanget interessen til Juliet Ash. Fangeuniformene ble øyeblikkelig et globalt symbol for krigen mot terror. «De ikoniske fengselsklærne ble igjen synlig for et globalt blikk, modernisert som oransje kjeledresser», skriver Ash i boken. Ikke minst forteller den svarte hetten om makt og avmakt:

– Hetten ble riktignok brukt på fanger også tidlig på 1800-tallet, men i offentligheten har dette ikke vært i bruk siden 1300-tallet. Dette er klær som indikerer makt gjennom kroppslig tortur.

Rosa håndjern. De oransje kjeledressene var ikke noe nytt. De hadde allerede vært i bruk på kvinner og menn, i det amerikanske fengselsystemet siden

1990-tallet. Som reaksjon på det den politiske høyrefløyen har oppfattet som oppvarming av innsatte, har pendelen svingt tilbake mot økt bruk av uniformer ment for å straffe flere steder i USA.

I statene Arizona og Texas har mannlige fanger blitt kledd i utelukkende rosa dresser. I 2005 innførte sheriff Joe Arpaio i Phoenix Arizona sogar rosa undertøy og matchende håndjern til sine mannlige innsatte.

– Det er nå en sterkere polarisering mellom dem som ønsker å straffe, og dem som vil la fanger konstruere sin egen identitet gjennom selvvalgte klær i fengsel, som er vanlig i skandinaviske land. Storbritannia er i en midtposisjon, forteller Ash.

Uansett om klærne er designet for å strippe sine bærere for egenart, vil fanger alltid forsøke å endre små detaljer – måten å brette en krave på, eller kneppe en jakke.

– Fanger vil alltid finne en måte å tilpasse uniformen på, for å uttrykke sin identitet, mener Ash, som nå forbereder en dokumentarfilm med utgangspunkt i materialet fra boken.

kjersti.nipen@aftenposten.no